

Рекомендована д. фармац. наук, проф. В. В. Трохимчуком
УДК 615.1:614.2:378.147:316.275
DOI 10.11603/2312-0967.2017.3.8096

ВИВЧЕННЯ ОСНОВНИХ ЕТАПІВ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ФАРМАЦІЇ У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

© А. А. Котвіцька, І. В. Кубарєва, І. О. Сурікова

Національний фармацевтичний університет, Харків
socpharm@nuph.edu.ua

Мета роботи. Вивчення міжнародного досвіду становлення та розвитку соціальної фармації.

Матеріали і методи. Аналіз наукових публікацій та офіційних сайтів ВНЗ за допомогою системно-аналітичного та ретроспективного методів аналізу.

Результати й обговорення. У статті проаналізовано основні етапи становлення та розвитку соціальної фармації, перші етапи зародження та становлення якої відбулися в 50 рр. ХХ ст. в європейських країнах та США. В 70–80 рр. ХХ ст. відбулося обґрунтування необхідності впровадження соціальних та біоевіристичних аспектів фармацевтичної діяльності в професійну підготовку фармацевтичних працівників на суспільному та державному рівнях у США та Великій Британії. На початку 2000-х рр. відбулося формування концепції соціальної фармації. Наприкінці 1990-х – у 2010 рр. соціальна фармація як навчальна дисципліна, область наукових досліджень та концепція розвитку фармацевтичного сектора галузі охорони здоров'я впроваджуються в пострадянських країнах та в Україні

Висновки. У цілому становлення соціальної фармації характеризується обґрунтованою необхідністю впровадження соціальних та біоевіристичних наук до навчальних програм підготовки фармацевтичних працівників із подальшим включенням соціальної фармації та споріднених дисциплін у навчальні програми, плани, а також створенням структурних підрозділів (кафедр ВНЗ) та центрів з соціальної фармації, що стає передумовою формування концепції соціальної фармації та подальшим впровадження її у практичну діяльність та функціонування фармацевтичного сектора галузі охорони здоров'я.

Ключові слова: соціальна фармація; біоевіристична фармація; охорона здоров'я.

Вступ. Охорона здоров'я та фармацевтичне забезпечення є важливим сектором реалізації соціальної політики держави й представляє собою надзвичайно важливу соціогуманітарну систему. Основні цілі функціонування системи охорони здоров'я як важливої складової соціальної сфери полягають у покращенні здоров'я населення, що визначається у забезпеченні доступності медичної та фармацевтичної допомоги й виступає однією з стратегічних задач кожної держави.

Всеохоплюючі процеси реформування охорони здоров'я (ОЗ) відбуваються шляхом концептуальних змін та впровадженням нових форм медичного та фармацевтичного забезпечення, визначення критеріїв та показників соціально-ефективної роботи закладів ОЗ. Зміни в економічному та соціальному становищі в Україні зумовлюють значні перетворення й у практичній фармації, що також відображаються у фармацевтичній освіті. Загальновідомим є той факт, що будь-які зміни є неможливими без наявності підготовлених кадрів, зокрема й для соціально-орієнтованого фармацевтичного сектора галузі охорони здоров'я.

На сьогодні фармація визначається як самостійний соціальний інститут із багаторівневою структурою, основною задачею якого є збереження та по-

кращення здоров'я населення в результаті надання висококваліфікованої фармацевтичної допомоги, що зумовило появу нової для України наукової та практично-орієнтованої концепції – соціальної фармації.

З огляду на вищезазначене **метою** роботи є дослідження міжнародного досвіду становлення та розвитку соціальної фармації в країнах світу та в Україні. Для реалізації поставленої мети нами визначено наступні завдання:

- дослідження становлення соціальної фармації в європейських країнах та країнах світу;
- здійснення аналізу формування соціальної фармації в пострадянських країнах та в Україні;
- виокремлення та узагальнення основних етапів становлення та розвитку соціальної фармації.

Матеріали і методи. За допомогою системно-аналітичного, ретроспективного методів нами було проаналізовано вітчизняні та іноземні наукові публікації щодо міжнародного досвіду становлення та розвитку соціальної фармації, а також офіційні сайти структурних підрозділів із соціальної фармації вищих навчальних закладів України та світу.

Результати й обговорення. Становлення соціальної фармації як науки відбулося у другій половині

XX століття в Європі та Сполучених Штатах Америки. Перші згадування про соціальні та біхеовіристичні науки у фармації одночасно спостерігали в деяких університетах *США* та *Європи*. Зокрема, у 1947 році з впровадженням курсу «Історія фармації і організації національної фармацевтичної мережі» було засновано першу кафедру соціальної фармації в Софійському медичному університеті (*Болгарія*) [1]. У цей же період подібні програми, які охоплюють питання, що вивчаються в межах соціальної фармації, впроваджуються також і в *США*. Так, в Мічігані впроваджено програму з історії фармації під керівництвом *Dr Stephen Wilson*, в університеті Пітсбурга в Пенсильванії – програму з фармацевтичної економіки, а в університеті Пердью (м. Уест-Лафайєтт, штат Індіана) *Dr Robert Evanson* викладався курс фармації з акцентом на соціальні особливості роздрібною реалізації ліків та управління малим бізнесом на відміну від загального маркетингу та управлінської орієнтації, що викладалися в інших університетах [2, 3, 4].

Однією з передумов у формуванні та становленні соціальної фармації як науки стала конференція, яка відбулася у 1969 р. у *Медисоні* (штат Вісконсин) за ініціативою та участю *Dr Sonnendecker*. Під час конференції науковцями та представниками практичної фармації обговорювалися проблеми, переваги та можливості викладання та дослідження суспільних наук у фармації [2].

Вже у 1975 р. комісією з фармації в США визначено необхідність викладання біхеовіристичних і соціальних наук в фармації та включення їх до програм підготовки фармацевтичних фахівців. Того ж року Рада фармацевтичної освіти ввела дисципліну фармацевтичне управління (*Pharmacy Administration*) і соціальні/поведінкові науки до орієнтовного навчального плану університетів Америки [3, 5, 7].

Також необхідно згадати видання підручника «Фармацевтична практика: соціальні та біхеовіристичні аспекти» (*Pharmacy practice: social and behavioral aspects*) авторів *Albert I. Wertheimer* та *Mickey C. Smith* (1974 р.), за допомогою якого відбувалося викладання соціально-орієнтованих дисциплін.

У 1979 р. американські вчені *Johnson & Wertheimer* запропонували загальне визначення «біхеовіристичної (поведінкової) фармації». Так, біхеовіристична (поведінкова) фармація – це галузь (сфера), пов'язана з розвитком поведінкових знань і методів науки, направлених на розуміння коректного використання ЛЗ, їх ефектів, відбору та призначення, поведінкової терапії та альтернатив фармакотерапії, розуміння професійної поведінки фармацевтичних практиків, а також застосування цих знань і методів для профілактики, діагностики, лікування і реабілітації [3, 7].

Подібні тенденції також спостерігали й у *Сполученому Королівстві Велика Британія*, де у 1986 р. Наффілдський комітет з фармацевтичних досліджень вирішив включити поведінкові науки до додипломного

навчального плану фармацевтів. Це рішення у подальшому (1989 р.) було підтримано Робочою групою щодо соціальних і поведінкових наук в освіті Комітету Королівського фармацевтичного товариства. В результаті низка фармацевтичних шкіл почала викладати соціальні та біхеовіристичні науки як окрему дисципліну навчальної програми або як частину дисципліни «фармацевтична практика», що, як правило, включала також і клінічну фармацію [2, 3, 5, 6].

У країнах Північної та Східної Європи впровадження соціальної фармації у власні навчальні програми відбулося в середині 1970-х років. Однак необхідно зазначити, що перше згадування «соціальної фармації» саме як дисципліни відбулося у 1957 році в *Швеції*, з введенням курсу «соціальна фармація і закони / правила у фармації», зі зміною у 1970 р. назви курсу на «соціальну фармацію» [8].

Цей період також характеризується серйозними дискусіями щодо назви дисципліни, що займається соціальними і суспільними проблемами. У *Данії* вперше «соціальна фармація» як курс/навчальна дисципліна був введений в 1972–1973 навчальному році, а в 1980 курс з'явився в загальному навчальному каталозі як «соціальна фармація з соціальною наукою» («social pharmacy with social science»). У 1992 р. у Королівській Датській фармацевтичній школі було створено кафедру соціальної фармації [8].

У *Великобританії*, незважаючи на достатньо успішне впровадження в 90-х роках в університетах країни курсу соціальної фармації, не існувало виокремлено ключової концепції соціальної фармації, та частіше її розглядали як частину «фармацевтичної практики». Перші спроби у визначенні концепції соціальної фармації зробили *Geoffrey Harding* та *Kevin Taylor* у 1993 р. На їхню думку, термін «соціальна фармація» за своєю суттю є суперечливим, оскільки «фармація», по суті, включає вивчення біофізичних і біохімічних процесів на живих організми, тобто «ЛЗ у середині системи (організму)». З іншого боку, соціальна фармація досліджує процеси дії ЛЗ на організм людини не лише всередині тіла, а й зовні, тобто вплив застосування та дії (ефекту) ЛЗ на соціум в цілому та людину зокрема, особливо в частині фармацевтичної опіки та відповідального самолікування. Тому саме соціальна фармація доповнює фармацію біхеовіристичною та соціальною компонентами [8, 9].

Таким чином можна стверджувати, що найбільш активний розвиток концепції соціальної фармації у період 40-90-х років відбувся у Великобританії, скандинавських країнах та США. На початку становлення під соціальною фармацією розуміли розподіл споживання лікарських засобів та «фармакоепідміологія», однак згодом цим терміном вже охоплювалося більш широке коло аспектів функціонування фармацевтичної галузі.

З метою узгодження багатовекторного розуміння соціальної фармації в багатьох країнах світу відбува-

ються воркшопи та конференції з соціальної фармації, зокрема перший воркшоп відбувся у 1980 році в м. Гельсінкі (Фінляндія) [10]. У подальшому, під час підготовки до чергового зібрання й проведення конференції в Мальті (2004 р.) у 2003 р. *Sørensen EW* сформував концепцію соціальної фармації, що, на нашу думку, стало одним із основних переломних моментів на шляху її становлення.

За визначенням, запропонованим датським вченим, **соціальна фармація** – гібридна область, що надає змогу використовувати теорію та методи багатьох гуманістичних та соціальних наукових дисциплін для дослідження фармацевтичної практики. Саме знання з гуманістичних та соціальних дисциплін, що дозволяють фармацевтичному працівнику діяти, брати участь та нести відповідальність за діяльність, пов'язану з ЛЗ на соціальному рівні, й забезпечує покращення фармацевтичної практики та раціонального використання ЛЗ. Дане наукове дослідження стало передумовою виникнення нових досліджень в області соціальної фармації [10].

Сьогодні соціальні та поведінкові науки вважаються основою соціальної фармації, беручи до уваги усі соціальні фактори, що впливають на застосування пацієнтом лікарського засобу, зокрема, його власні переконання, а також законодавство, політику, фармацевтичну інформацію, етику, психологію тощо. Дослідження у сфері соціальної фармації направлені на розуміння взаємозв'язку між пацієнтом, провізором та фармацією в цілому, з точки зору пацієнта та результатів фармакотерапії. Вони включають різні аспекти фармацевтичного забезпечення та допомоги населенню, медичних втручань, стосунків у системах «фармацевтичний працівник – пацієнт», «пацієнт – лікар», «фармацевтичний працівник – лікар» [11].

Також соціальна фармація передбачає інтеграцію й розуміння призначення й використання ЛЗ у більш широкій контекст їх оцінки з урахуванням правових, етичних, економічних, політичних, соціальних, комунікаційних, а також психологічних аспектів, для сприяння безпечному та раціональному використанню ЛЗ [11].

XX сторіччя характеризується становленням та розвитком соціальної фармації також в країнах Азії, Африки, Південної Америки. Так, за результатами дослідження встановлено, що соціально-орієнтовані дисципліни активно впроваджуються в програми підготовки фармацевтів *Саудівської Аравії, Об'єднаних Арабських Еміратів, Ірану, Індонезії, Лівану, Малайзії, Непалу, Йемену, Єгипту, Аргентини, Колумбії, Чилі, Перу* та ряду інших країн [12].

На території пострадянського простору новатором у впровадженні принципів соціальної фармації стала Грузія, де у 1994 р. у Тбіліському державному медичному університеті створено кафедру соціальної фармації, шляхом поетапної реорганізації заснованого у

1926 р. підрозділу факультету фармації та фармакогнозії. З 2006 р. на кафедрі було впроваджено окремий напрямок клінічної фармації, що стало передумовою нової назви кафедри – соціальної та клінічної фармації. Сьогодні основними науковими напрямками кафедри є фармакоекономічні та маркетингові дослідження ЛЗ, фармацевтичний менеджмент, клінічна фармація, організація фармацевтичної діяльності в сучасних економічних умовах, медична та фармацевтична інформація тощо [19].

Також кафедрі соціальної фармації було створено у Молдові в 1999 р. у Державному університеті медицини і фармації ім. Н. Тестеміцану. Сьогодні на кафедрі проводять наукові дослідження та викладають навчальні дисципліни, що передбачають вивчення питань соціальної значимості ЛЗ, методів дослідження в соціальній фармації, комунікації з пацієнтами в аптеці, правила Належної аптечної практики, самолікування, фармацевтична опіка тощо [13].

У подальшому кафедра соціальної фармації виникла у вигляді об'єднаної фармацевтичної технології та соціальної фармації у Литовському університеті наук про здоров'я (2005 р.) [17]. У Ризькому університеті імені Страдіня (Латвія) студентами 4-го року навчання у структурі курсу «фармація» вивчається дисципліна «Соціальна фармація та фармацевтична опіка» [18].

Необхідно зазначити, що Україна не залишилась осторонь змін, що відбуваються в змісті фармацевтичної освіти країн світу й з метою підвищення якості сучасної підготовки здобувачів вищої освіти за освітньо-кваліфікаційними рівнями «Бакалавр», «Спеціаліст», «Магістр» та у зв'язку з реформуванням фармацевтичної освіти до загальносвітових стандартів Національним фармацевтичним університетом (м. Харків) у 2011 році було створено кафедру соціальної фармації [14, 15].

З моменту створення й до сьогодні на кафедрі проводяться соціально-орієнтовані наукові дослідження, направлені на обґрунтування соціально-ефективних механізмів забезпечення доступності фармацевтичного забезпечення населення, нормативно-правового регулювання обігу ЛЗ та фармацевтичної діяльності, морально-етичних та соціально-психологічних аспектів фармацевтичної діяльності, соціальних аспектів управління підприємствами, менеджмент та маркетинг у фармації, а також здійснення аналізу сфери взаємодії «людина – суспільство – ліки – фармацевтична допомога», фармакоекономічних аспектів лікування соціально-значущих захворювань та медико-соціальних вимірювачів та показників здоров'я населення, вивчення соціальної відповідальності бізнесу в фармації, історичних аспектів вітчизняної медицини та фармації, проблем організації фармацевтичного забезпечення сільського населення, сучасного стану інформаційного забезпечення фармацевтичної діяльності [14, 15, 16].

З огляду на результати вивчення міжнародного досвіду становлення та розвитку соціальної фармації в країнах світу та в країнах пострадянського простору нами визначено та охарактеризовано основні етапи, які представлено в таблиці 1. Кожний з етапів відзначається характерними рисами й формує передумови розвитку соціальної фармації як загальної концепції та навчальної дисципліни.

Необхідно зазначити, що в цілому становлення соціальної фармації від початкового періоду й до сьогодні характеризується обґрунтованою необхід-

ністю впровадження соціальних та біхеовіристичних наук до навчальних програм підготовки фармацевтичних працівників з подальшим включенням соціальної фармації та споріднених дисциплін у навчальні програми, плани, а також створенням структурних підрозділів (кафедр ВНЗ) та центрів з соціальної фармації, що стає передумовою формування концепції соціальної фармації та подальшим впровадження її у практичну діяльність та функціонування фармацевтичного сектора галузі охорони здоров'я.

Таблиця 1. Основні етапи становлення та розвитку соціальної фармації

Рік	Характеристика етапу
1947 р.	Поява перших згадувань про соціальні та біхеовіристичні науки у фармації у вищих навчальних закладах (ВНЗ) Європи та США. Відкриття першої кафедри соціальної фармації у Софійському медичному університеті (Болгарія)
1957 р.	Введення курсу «соціальна фармація і закони / правила в фармації» в навчальні програми у Швеції
1969 р.	Перша конференція у США в Медисоні (штат Вісконсин) присвячена обговоренню проблем, переваг та можливостей викладання досліджень суспільних наук у фармації
1972 р.	Введення навчальної дисципліни «Соціальна фармація» в навчальний план підготовки фармацевтичних фахівців в Данії
1974 р.	Видання підручника «Фармацевтична практика: соціальні та біхеовіристичні аспекти» (Pharmacy practice: social and behavioral aspects) авторів Albert I. Wertheimer та Mickey C. Smith
1975 р.	Рішення Ради фармацевтичної освіти США щодо введення до програм підготовки фармацевтичних фахівців дисципліни «фармацевтичне управління» (Pharmacy Administration)
1979 р.	Обґрунтування американськими вченими загального визначення «біхеовіристичної (поведінкової) фармації» (Johnson & Wertheimer)
1980 р.	Перший воркшоп з соціальної фармації (м. Гельсінкі, Фінляндія)
1986 р.	Рішення Наффілдського комітету з фармацевтичних досліджень щодо внесення поведінкових наук до додипломного навчального плану фармацевтів. Викладання соціальних наук як окремих дисциплін у фармацевтичних школах Великої Британії
1992 р.	Створення кафедри соціальної фармації в Королівській датській фармацевтичній школі
1993 р.	Перші спроби визначення Концепції соціальної фармації британськими вченими Geoffrey Harding та Kevin Taylor
1994 р.	Створення першої кафедри соціальної фармації в країнах пострадянського простору, зокрема в Грузії у Тбіліському національному медичному університеті
1999 р.	Створення кафедри соціальної фармації в Молдові у Державному університеті медицини і фармації ім. Н. Тестеміцану
2003 р.	Формування концепції соціальної фармації Sørensen EW. Активне впровадження соціально-орієнтованих дисциплін у програми підготовки фармацевтів у країнах Європи, Азії, Африки, США, ОАЕ, Ірану, Індонезії, Лівану, Малайзії, Непалу, Ємену, Єгипту, Аргентини, Колумбії, Чилі, Перу та ін.
2005 р.	Створення об'єднаної кафедри фармацевтичної технології та соціальної фармації у Литовському університеті наук про здоров'я
2011 р.	Створення першої кафедри соціальної фармації в Україні в Національному фармацевтичному університеті

Висновки. 1. Проведено аналіз міжнародного досвіду становлення та розвитку соціальної фармації в країнах світу.

2. За результатами дослідження визначено, що перші етапи зародження та становлення соціальної

фармації як науки відбулися в 50 рр. ХХ ст. в європейських країнах та США.

3. З'ясовано, що важливим та значимим етапом становлення та розвитку соціальної фармації є обґрунтування необхідності впровадження соціальних

та біхеовіристичних аспектів фармацевтичної діяльності в професійну підготовку фармацевтичних працівників на суспільному та державному рівнях, що відбулося в 70-80 рр. ХХ ст. у США та Великій Британії.

4. Встановлено, що на початку 2000 рр. відбулося формування концепції соціальної фармації як гібридної категорії, що дозволяє використовувати знання з гуманістичних та соціальних дисциплін у практичній професійній діяльності.

5. Разом з тим, визначено, що соціальна фармація є прикладною дисципліною, головною метою якої є визначення ролі фармації в соціальному контексті. Основою наукових досліджень в даній області є аналіз взаємозв'язку пацієнта як центральної категорії та лікарських засобів, навколишнього середовища, політики, а також фармацевтичного забезпечення.

6. Визначено, що наприкінці 1990-х – у 2010-х рр. соціальна фармація як навчальна дисципліна, область наукових досліджень та концепція розвитку фармацевтичного сектора галузі охорони здоров'я впроваджуються в пострадянських країнах та в Україні.

7. У цілому за результатами дослідження можна стверджувати, що розвиток та становлення соціальної фармації починається з обґрунтування необхідності впровадження соціальних та біхеовіристичних наук до навчальних програм підготовки фармацевтичних працівників з її подальшим включенням у навчальні програми та плани, а також створенням структурних підрозділів (кафедр ВНЗ) та центрів з соціальної фармації, що стає передумовою формування концепції соціальної фармації та подальшим впровадженням її у практичну діяльність та функціонування фармацевтичного сектора галузі охорони здоров'я.

ИЗУЧЕНИЕ ОСНОВНЫХ ЭТАПОВ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ФАРМАЦИИ В МИРЕ И В УКРАИНЕ

А. А. Котвицкая, И. В. Кубарева, И. А. Сурикова

Национальный фармацевтический университет, Харьков
socpharm@nuph.edu.ua

Мета роботи. Изучение международного опыта становления и развития социальной фармации.

Материалы и методы. Анализ научных публикаций и официальных сайтов вузов с помощью системно-аналитического и ретроспективного методов анализа.

Результаты и обсуждение. В статье проанализированы основные этапы становления и развития социальной фармации, первые этапы зарождения которой произошли в 50-х гг. ХХ в. в европейских странах и США. В 70–80 гг. ХХ ст. была обоснована необходимость внедрения социальных и бихеовиристических аспектов фармацевтической деятельности в профессиональную подготовку фармацевтических работников на общественном и государственном уровнях в США и Великой Британии. В начале 2000 гг. произошло формирование концепции социальной фармации. К концу 1990-х – у 2010-х рр. социальная фармация как учебная дисциплина, область научных исследований и концепция развития фармацевтической отрасли внедряется в постсоветских странах и в Украине.

Выводы. В целом становление социальной фармации характеризуется обоснованной необходимостью внедрения социальных и бихеовиристических наук в учебные программы подготовки фармацевтических работников с дальнейшим включением социальной фармации и схожих дисциплин в учебные программы, планы, а также созданием структурных подразделений (кафедр ВУЗов) и центров социальной фармации, что является предпосылкой формированию концепции социальной фармации и дальнейшим ее внедрением в практическую деятельность и функционирование фармацевтического сектора отрасли здравоохранения.

Ключевые слова: социальная фармация; бихеовиристическая фармация; здравоохранение.

STUDY OF THE MAIN STAGES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF SOCIAL PHARMACY IN THE WORLD AND IN UKRAINE

A. A. Kotvitska, I. V. Kubareva, I. O. Surikova

National University of Pharmacy, Kharkiv
socpharm@nuph.edu.ua

The aim of the work. The study of international experience of social pharmacy formation and development.

Materials and Methods. The analysis of scientific publications and official university websites by means of system-analytical and retrospective analysis methods.

Results and Discussion. The article analyzed the basic stages of formation and development of social pharmacy, which first stages of conception occurred in the 1950s years of XX century in Europe and the US. In the 1970–80 years of XX century there was reasoning for the implementation of social and behavioral aspects of pharmacy in the professional training of pharmacist at public and state levels in the US and UK.

In the early 2000 the concept of social pharmacy was formed.

In the late 1990s – in 2010's the social pharmacy as educational discipline, research area and concept are implemented in post-Soviet countries and in Ukraine.

Conclusions. In general, the formation of social pharmacy is characterized by the reasoning need of implementation of social and behavioral sciences in educational programs of pharmacist, followed by inclusion of social pharmacy and related disciplines in the curriculum plans. Well as the creation of divisions (departments of universities) and the Center of Social Pharmacy that is prerequisite of social pharmacy concept and it's the followed implementation in practice and functioning pharmaceutical sector of health care.

Key words: social pharmacy; behavioral pharmacy; health care.

Список літератури

1. The Department of Social Pharmacy. Faculty of Pharmacy. Medical University – Sofia. [Online]. – Available at: <http://www.pharmfac.net/organiz/organiz.htm>
2. Міжнародний досвід становлення та розвитку соціальної фармації / А. А. Котвіцька, О. О. Суриков, І. В. Кубарева [та ін.] // Соціальна фармація в Україні: стан, проблеми та перспективи: матер. всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції за участю міжнародних спеціалістів, м. Харків, 3 квітня 2013 р. / ред. кол. : А. А. Котвіцька та ін. – Х. : Вид-во НфаУ. – 2013. – С. 29-39.
3. Wertheimer A. Social / behavioural pharmacy. The Minnesota experience / A. Wertheimer // *Journal of Clinical Pharmacy and Therapeutics*. – 1991. – Vol. 16 (6). – P. 381–383. DOI: 10.1111/j.1365-2710.1991.tb00329.x
4. Dolinsky D. Social / behavioral pharmacy in the United States – the-state-of-the-art / D. Dolinsky // *Journal of Clinical Pharmacy and Therapeutics*. – 1990. – Vol. 15 (3). – P. 155–163.
5. Social pharmacy as a field of study: the needs and challenges in global pharmacy education / M. A. Hassali, A. A. Shafie, M. S. Al-Haddad [et al.] // *Research in Social and Administrative Pharmacy* – 2011. – Vol 7 (4). – P. 415–420. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.sapharm.2010.10.003>
6. Pharmacy: Nuffield Foundation Report. 1986. [Online]. – Available at: <http://hansard.millbanksystems.com/lords/1986/jun/04/pharmacy-nuffield-foundation-report>
7. Harding G. Responding to change: the case of community pharmacy in Great Britain / Geoffrey Harding, Kevin Taylor // *Sociology of Health and Illness*. – 1997. – Vol. 19 (5) – P. 547–560. DOI: 10.1111/j.1467-9566.1997.tb00419.x
8. Teaching social sciences to undergraduate pharmacy students: An international survey / K. Ryan, P. Bissell, C. Anderson [et al.] // *Pharmacy Education*. – 2007. – Vol. 7 (1). – P. 1–9. DOI: 10.1080/15602210601084325
9. Harding G. Defining social pharmacy: It needs its own distinct identity / G. Harding, K. Taylor // *International Journal of Pharmacy Practice*. – 1993 – Vol. 2 (2). – P. 62–63 DOI: 10.1111/j.2042-7174.1993.tb00725.x
10. Sorensen E. W. The concept of social pharmacy / E. W. Sorensen, J. K. Mount, S. T. Christensen // *The Chronic Ill*. – 2003. – Vol. 7(Summer). – P. 12–15
11. Sheridan Janie. What is social pharmacy? An overview / J. Sheridan // *Japanese Journal of Social Pharmacy*. – 2015. – Vol. 34 (2). – P. 141–145. http://doi.org/10.14925/jjsp.34.2_141
12. Kostriba J. Social pharmacy as a field of study in undergraduate pharmacy education / Jan Kostriba, Abdullah Alwarafi, Jiri Vlcek // *Indian Journal of Pharmaceutical Education and Research*. – 2014. – Vol. 48 (1). – P. 6–12.
13. 10 лет социальной фармации в Молдове / М. Д. Брумэрэл, В. Н. Сафта, С. Б. Адаужи, З. А. Безверхни // Соціальна фармація в Україні: стан, проблеми та перспективи: матер. Міжн. наук.-практ. інтернет-конф., м. Харків, 17-20 березня 2014 р. / ред. Кол. : А. А. Котвіцька та ін. – Х. : Вид-во НфаУ. – 2013. – С. 29-39.
14. Кафедра соціальної фармації. Національний фармацевтичний університет. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socpharm.nuph.edu.ua/>
15. Сучасні аспекти становлення та розвитку соціальної фармації в Україні / А. А. Котвіцька, І. В. Кубарева, А. В. Волкова [та ін.] // Соціальна фармація: стан, проблеми та перспективи: наук. симп. у рамках VIII Нац. з'їзду фармацевтів України, м. Харків, 15-16 вересня 2016 р. / ред. кол. : А. А. Котвіцька та ін. – Х. : Вид-во НфаУ. – 2016. – С. 17-23.
16. Дослідження міжнародного досвіду викладання дисциплін організаційно-економічного та соціального спрямування у вищих медичних та фармацевтичних навчальних закладах країн світу / А. А. Котвіцька, І. В. Кубарева, І. О. Лובה, О. О. Суриков // Соціальна фармація в Україні: стан, проблеми та перспективи: матер. всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції за участю міжнародних спеціалістів, м. Харків, 3 квітня 2013 р. / ред. кол. : А. А. Котвіцька та ін. – Х. : Вид-во НфаУ. – 2013. – С. 59-69.
17. The Department of Drug Technology and Social Pharmacy. Faculty of Pharmacy. Lithuanian University of Health Sciences. [Online]. – Available at: <http://www.lsmuni.lt/en/structure/medical-academy/faculty-of-pharmacy/departments/>
18. List of study courses with course descriptions Faculty of Pharmacy Rīga Stradiņš University. [Online]. – Available at: <http://www.rsu.lv/eng/study-here/undergraduate/pharmacy>
19. Department of Clinical and Social Pharmacy. Faculty of Pharmacy. Tbilisi State Medical University. [Online]. – Available at: <http://tsmu.edu/tsmu12/tsmu/tsmuuni/index.php?p=fakul>

References

1. The Department of Social Pharmacy. Faculty of Pharmacy. Medical University – Sofia. [Internet]. – Available from: <http://www.pharmfac.net/organiz/organiz.htm>
2. Kotvitska AA, Surikov OO, Kubaryeva IV, Cherkashyna AV, Lobova IO. International experience in the formation and development of social pharmacy. In: Kotvitska AA, Surikov OO, Kubaryeva IV, Volkova AV, Puzak NO, Chmykhalo NV, Cherkashyna AV editors. Social Pharmacy: state, problems and prospects. Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical Internet conference with the participation of international experts, 2013 Apr 3; Kharkiv. Kharkiv: National University of Pharmacy; 2013. p. 29-39. Ukrainian.
3. Wertheimer A. Social/behavioural pharmacy. The Minnesota experience. *J Clin Pharm Ther.* 1991;16(6): 381-3. DOI: 10.1111/j.1365-2710.1991.tb00329.x
4. Dolinsky D. Social/ behavioral pharmacy in the United States – the-state-of-the-art. *J Clin Pharm Ther.* 1990;15(3): 155-63.
5. Hassali MA, Shafie AA, Al-Haddad MS, Abduelkarem AR, Ibrahim MI, Palaian S, Abrika OS. Social pharmacy as a field of study: the needs and challenges in global pharmacy education. *Res Social Adm Pharm.* 2011;7(4): 415-20. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.sapharm.2010.10.003>
6. Pharmacy: Nuffield Foundation Report. 1986. [Online]. – Available from: <http://hansard.millbanksystems.com/lords/1986/jun/04/pharmacy-nuffield-foundation-report>
7. Harding G, Taylor K. Responding to change: the case of community pharmacy in Great Britain. *Social Health Illn.* 1997.19(5): 547-60. DOI: 10.1111/j.1467-9566.1997.tb00419.x
8. Ryan K, Bissell P, Anderson C, Traulsen JM, Sleath B. Teaching social sciences to undergraduate pharmacy students: An international survey. *Pharmacy Education.* 2007;7(1): 1-9. DOI: 10.1080/15602210601084325
9. Harding G, Taylor K. Defining social pharmacy: It needs its own distinct identity. *Int J Pharm Pract.* 1993;2(2): 62-3 DOI: 10.1111/j.2042-7174.1993.tb00725.x
10. Sorensen EW, Mount JK, Christensen ST. The concept of social pharmacy. *The Chronic Ill.* 2003. 7(Summer): 12-15
11. Sheridan J. What is social pharmacy? An overview. *Japanese Journal of Social Pharmacy.* 2015;34(2): 141-5. http://doi.org/10.14925/jjsp.34.2_141
12. Kostriba J, Alwarafi A, Vlcek J. Social pharmacy as a field of study in undergraduate pharmacy education. *Indian Journal of Pharmaceutical Education and Research.* 2014;48(1): 6-12.
13. Brumerel MD, Safta VN, Adauzhi VN, Bezverkhni ZA. 10 years of social pharmacy in Moldova. In: Kotvitska AA, Surikov OO, Kubaryeva IV, Volkova AV, Puzak NO, Chmykhalo NV, Cherkashyna AV editors. Social Pharmacy: state, problems and prospects. Proceedings of the I International scientific and practical internet conference, 2014 Mar 17-20; Kharkiv. Kharkiv: National University of Pharmacy; 2014. p. 29-39. Ukrainian
14. Kafedra sotsialnoi farmatsii. Natsionalnyi farmatsevtichnyi universytet. [Internet]. – Available from: <http://socpharm.nuph.edu.ua/>
15. Kotvitska AA, Kubaryeva IV, Volkova AV, Surikov OO, Cherkashyna AV. Modern aspects of the formation and development of social pharmacy in Ukraine. In: Kotvitska AA, Kubaryeva IV, Surikov OO, Volkova AV, Cherkashyna AV, Lobova IO, Pastukhova OA. Kononenko OV editors. Social Pharmacy: state, problem an prospects: scientific symposium within the framework of the VIII National Congress of Pharmacists of Ukraine, 2016 Sep 15-16; Kharkiv, Kharkiv. National University of Pharmacy; 2016. p. 17-23. Ukrainian
16. Kotvitska AA, Kubaryeva IV, Lobova IO, Surikov OO. Study of international experience in teaching organizational, economic and social disciplines in higher medical and pharmaceutical educational institutions of the world. In: Kotvitska AA, Surikov OO, Kubaryeva IV, Volkova AV, Puzak NO, Chmykhalo NV, Cherkashyna AV editors. Social Pharmacy: state, problems and prospects. Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical Internet conference with the participation of international experts, 2013 Apr 3; Kharkiv. Kharkiv: National University of Pharmacy; 2013. p. 59-69. Ukrainian.
17. The Department of Drug Technology and Social Pharmacy. Faculty of Pharmacy. Lithuanian University of Health Sciences. [Internet]. – Available from: <http://www.lsmuni.lt/en/structure/medical-academy-/faculty-of-pharmacy/departments/>
18. List of study courses with course descriptions Faculty of Pharmacy Rīga Stradiņš University. [Internet]. – Available from: <http://www.rsu.lv/eng/study-here/undergraduate/pharmacy>
19. Department of Clinical and Social Pharmacy. Faculty of Pharmacy. Tbilisi State Medical University. [Internet]. – Available from: <http://tsmu.edu/tsmu12/tsmu/tsmuuni/index.php?p=fakul>

Отримано 30.06.2017